

ANTE BATISTIĆ*, MARIN GALIĆ**

Edward Snowden i otkrića o masovnom nadzoru: Zaštita osobnih podataka, sigurnosno-obavještajne prakse i uloga medija u Sjedinjenim Američkim Državama

Sažetak

U radu koncipiranom kao studija slučaja autor problematizira ulogu Edwarda Snowdena u kontekstu otkrića o masovnom nadzoru u Sjedinjenim Američkim Državama (SAD) te pokušava razjasniti utjecaj navedenih otkrića na proceduralno-institucionalne i etičke dimenzije zaštite osobnih podataka, sigurnosno-obavještajne prakse u domeni prikupljanja i obrade osobnih podataka te ulogu medija u demokratskim društvima kroz optiku koncepta građanskog nadzora nad radom sigurnosno-obavještajnih službi i prava na pristup informacijama. Metodološki okvir istraživanja temelji se na studiji slučaja i kvalitativnoj analizi sadržaja relevantnih znanstveno-stručnih radova te zakonodavnih i medijskih izvora. Otkrića o masovnom nadzoru Nacionalne sigurnosne agencije (National Security Agency – NSA), sigurnosne službe koja se bavi primarno tehničkim prikupljanjem podataka putem signala komunikacijske i nekomunikacijske prirode, dovela su do snažne reakcije prvotno medija i cjelokupne američke i svjetske javnosti, a potom i same državne administracije te rukovodstva sigurnosno-obavještajnih službi. Reakcija državnog aparata na navedene događaje bila je dvojaka. Osim progona Snowdena i pokušaja da se umanjí vrijednost njegovih otkrića kako bi se zaštitili NSA i cjelokupni američki sigurnosno-obavještajni sustav, rukovodstvo sigurnosno-obavještajnog sustava moralo se suočiti s reformama i novim paradigmatima u pogledu odnosa demokracije, poštovanja ljudskih prava i osobnih sloboda te ostvarenja nacionalne sigurnosti.

Ključne riječi: *Sjedinjene Američke Države, Edward Snowden, zaštita osobnih podataka, sigurnosno-obavještajne prakse, NSA, mediji.*

* Ante Batistić, mag. hist. et int. rel., Sveučilište obrane i sigurnosti „Dr. Franjo Tuđman“, Zagreb, Hrvatska.

** doc. dr. sc. Marin Galić, Sveučilište Sjever, Koprivnica, Hrvatska.

1. UVOD

Teroristički napad 11. rujna 2001. postao je prijelomna točka u suvremenoj sigurnosnoj paradigmi pri čemu je sigurnost postala ključan element oblikovanja javnih politika u Sjedinjenim Američkim Državama (SAD).

Duboke institucionalne i zakonodavne promjene koje su uslijedile netom nakon terorističkog napada posljedično su dovele do proširenja ovlasti sigurnosno-obavještajnog aparata, odnosno do novog pristupa mehanizmu i tehnologiji prikupljanja, obrade, analize i dostave obavještajnih podataka.

Razvoj novih informacijsko-komunikacijskih sustava, povećavanje baze podataka, umrežavanje informacijskih izvora policijskih, protuterorističkih i sigurnosno-obavještajnih institucija, digitalni nadzor elektroničke komunikacije i svi ostali oblici signalnog praćenja stanovništva postali su prošireni *modus operandi* ili, bolje rečeno, norma američke obavještajne zajednice, konkretnije Nacionalne sigurnosne agencije (*National Security Agency – NSA*).

Opravdanja za takve opsežne mjere temeljila su se na potrebi sprječavanja budućih terorističkih napada, što su osim državne administracije, barem u početku, aktivno podržali i brojni utjecajni američki i britanski mediji (*The Guardian*, *Washington Post* i mnogi drugi).¹ Ne znajući za širinu i obujam masovnog nadzora koji se provodio, američka i svjetska javnost bila je uvjerena u učinkovitost i vjerodostojnost američkog sigurnosno-obavještajnog sustava kojem su zakonski dodijeljene proširene ovlasti radi učinkovitije zaštite nacionalne sigurnosti i američkih građana.

Opasnosti opsega i širine primjene suvremenih tehnologija i programa za masovni nadzor civilnog stanovništva, ali i brojnih državnih i nedržavnih aktera, američkoj i svjetskoj javnosti razotkrio je 2013. Edward Snowden, nekadašnji djelatnik NSA-e i Središnje obavještajne agencije (*Central Intelligence Agency – CIA*).²

Njegova otkrića izazvala su globalni medijski šok, pri čemu su pokrenute pravno-etičke rasprave na američkoj i svjetskoj razini radi hitnog provođenja korjenitih zakonodavnih i institucionalnih reformi te dubinskih provjera ovlasti sigurnosno-obavještajnog aparata. Iako je s jedne strane Snowden stigmatiziran kao izdajica vlastite države i službe, s druge je, pak, u američkom i globalnom medijskom diskursu zauzeo snažan položaj odgovornoga građanina koji se stavio u službu transparentnosti i promicanja odgovornosti države prema njezinim građanima.

U procesu razotkrivanja programa masovnog nadzora ključnu su ulogu odigrali mediji koji su posredovali između Snowdena i javnosti te tako pridonijeli oblikovanju pravnog i političkog odgovora na navedena razotkrivanja.

Studija slučaja Snowdenovih otkrića iznimno je važna za razumijevanje međuodnosa sigurnosno-obavještajnih praksi, zaštite osobnih podataka i uloge medija u suvremenom demokratskom društvu. Analiza tog slučaja omogućuje dublji uvid u način korištenja sigurnosnih prijetnji i rizika kao opravdanja za ograničavanje ljudskih prava.

¹ Neki od primjera članaka koji, uvjetno govoreći, u određenim aspektima pozitivno ocjenjuju institucionalni i zakonodavni odgovor SAD-a nakon terorističkog napada 11. rujna 2001. su: „Tony expects, David delivers“ (*Guardian*, 2001) i „Liberty Wins -- So Far“ (*Washington Post*, 2002).

² Edward Joseph Snowden bio je djelatnik NSA-e i CIA-e u području sistemskog inženjeringa te je posjedovao sigurnosne certifikate najviše razine (engl. *top secret clearance*). Sedam godina aktivno je radio u američkom sigurnosno-obavještajnom sustavu (Snowden, 2019).

U konačnici, cilj je rada na temelju studije slučaja Snowdenovih otkrića sagledati dinamiku između nacionalne sigurnosti, ljudskih prava i medija kao prijenosnika suvremene sigurnosne i političke stvarnosti u razdoblju jedne od najvećih kriza američke obavještajne zajednice u 21. stoljeću.

1.1. Hipoteze i istraživačka pitanja

Hipoteza glasi:

- Snowdenova otkrića imala su velik utjecaj na redefiniranje američkih sigurnosno-obavještajnih praksi i potaknula su globalne zakonodavne i institucionalne promjene u području zaštite osobnih podataka.

Istraživačka pitanja u radu su sljedeća:

1. Kako je Snowden utjecao na promjene u američkom sigurnosno-obavještajnom sustavu i koje je sustave masovnog nadzora razotkrio?
2. Kako su američki, a potom i svjetski mediji predstavili Snowdenova otkrića javnosti? Jesu li postojali mediji koji su marginalizirali Snowdenova otkrića? Kako je javnost reagirala na njih?

2. TEORIJSKI OKVIR

U ovome dijelu rada navest ćemo ključne teorije, relevantne autore i njihova istraživanja o predmetnoj tematici koja su nastala do danas.

Najprije treba istaknuti da se analiza studije slučaja Snowdena može razumjeti na temelju teorijskih koncepata poput Habermasova koncepta javne sfere (Habermas, 1991), u kojem se naglašava uloga medija u stvaranju prostora za kritičku raspravu između države i građana, što je u ovom slučaju vidljivo ulogom vodećih svjetskih, britanskih i američkih medija poput *Guardiana* i *Washington Posta*. Istodobno, navedeno se može promatrati kroz optiku Foucaultove teorije nadzora i koncepta panoptikona³ (Foucault, 1995), koji ima objasnidbenu dimenziju u pogledu načina stvaranja asimetrije moći digitalnih oblika nadzora između sigurnosno-obavještajnog sustava i građana. Nadalje, postoji i mogućnost promatranja navedenog slučaja kroz optiku teorije zviždača (engl. *Whistleblowing*)⁴ (Lewis,

³ Prema Foucaultovu tumačenju (1995), panoptikon označava mehanizam nadzora i discipliniranja u modernim društvima. Foucault interpretira panoptikon kao model moći pri čemu pojedinci, svjesni da su nadzirani, počinju oblikovati i samodisciplinirati svoje ponašanje. Važno je naglasiti da Foucault ističe kako sveprisutan nadzor postaje paradigma suvremenih institucija. Navedeni termin nastao je kao plod razmišljanja i filozofskih rasprava Jeremija Benthama, koji je u 18. stoljeću osmislio arhitektonski model zatvora u kojem postoji središnja promatračnica koja zatvorskom nadzorniku omogućuje da nadgleda sve zatvorenike, a da oni pritom znaju da su promatrani.

⁴ Prema definiciji Transparency International Hrvatska (2020), zviždači (engl. *Whistleblowers*) su popularan naziv za prijavitelje nepravilnosti. Obično je riječ o osobama, zaposlenicima državnih tijela koji razotkrivaju informacije o ilegalnim aktivnostima u određenoj organizaciji. Konkretnije govoreći, upozoravaju na zlorabu ovlasti, korupciju, kršenje zakona i slično. Slična definicija zviždača može se pronaći i na službenim stranicama američkog Nacionalnog centra za zviždače (*National Whistleblower Center*).

Vandekerckhove, 2015) koja omogućuje promišljanje o Snowdenovoj ulozi ne samo kao zviždača, nego i kao katalizatora promjena u američkom i globalnom diskursu o odnosu privatnosti i sigurnosti. U konačnici, teorijski okvir može se proširiti i konceptom nadzora u kapitalizmu (Zuboff, 2019) koji jasno upućuje na to da državni nadzor u suvremenom i digitalnom dobu nije više isključivo državni fenomen, nego se proširuje i na tržišnu sferu, odnosno na privatne korporacije koje se bave algoritamskim modelima prikupljanja, analize i obrade podataka kupaca/korisnika, tj. građana.

Lyon (2014) je analizirao Snowdenova otkrića u kontekstu velikih podataka (engl. *Big Data*) i razvoja informacijsko-komunikacijskih kapaciteta masovnog nadzora. On u svojem radu posebno ističe etičku dimenziju Snowdenovih otkrića, upućujući na manjkavosti tradicionalnih poimanja privatnosti u digitalnoj eri u kojoj su građani postali objekt masovnog prikupljanja podataka. Slično kao i Lyon, Weaver (2024) govori o provođenju masovnog nadzora u kibernetičkom prostoru te o njegovu opsegu i širini primjene. Također, osvrće se na institucionalnu reakciju američkog Kongresa na Snowdenova otkrića te daje uvid u promjene koje su uslijedile u američkom društvu kao posljedica navedenog događaja.

Munro i Kenny (2023) analiziraju Snowdena i njegova otkrića kroz prizmu teorije zviždača, pri čemu pridonose razumijevanju aktivnosti zviždača u slučajevima kada su glavni krivci državne institucije. U članku se spominju četiri ključne dinamike državnog zviždačkog aktivizma na temelju detaljne analize slučaja Snowden. Također, važna dimenzija rada jest problematika djelovanja zviždača u egzilu.

Nadalje, Fidler (2015) obuhvaća pregled Snowdenovih otkrića i posljedica razotkrivanja. Zbornik radova sastoji se od niza radova relevantnih stručnjaka koji iz različitih perspektiva i istraživačkih diskursa promatraju etičke, povijesne, pravne i druge posljedice masovnog nadzora. Riječ je o kritičkim i kontekstualnim analizama ključnih pitanja pokrenutih nakon 2013. godine. Posebno se ističu objavljeni primarni izvori, odnosno klasificirani dokumenti koje je sam Snowden objavio, službene reakcije američke administracije i NSA-e, međunarodne izvještaje, sudske odluke i izvješća nadzornih tijela.

Wizner (2017) razmatra konkretne promjene u nadzornim praksama i politikama nakon Snowdenovih otkrića. Pritom zaključuje da su od 2013. na snagu stupile znakovite institucionalne i zakonske promjene koje su onemogućile neometan i nekontroliran nadzor, i to ponajviše jačanjem uloge i položaja Kongresa, sudova, ali i medija i tehnoloških kompanija koje se bave razvojem digitalnih alata i platformi za komunikaciju građana. Primjerice, mediji su se više usmjerili na problematiku državnog nadzora, tehnološke kompanije pojačale su sustave za zaštitu podataka korisnika i komunikacijskih kanala, a sudska je praksa pooštrena osnaživanjem uloge specijaliziranog Suda za nadzor stranih obavještajnih aktivnosti (*Foreign Intelligence Surveillance Court – FISC*) koji je američki Kongres osnovao još 1978. donošenjem Zakona o nadzoru stranih obavještajnih aktivnosti (*Foreign Intelligence Surveillance Act – FISA*). Također, 2015. donesen je Zakon o slobodi i reformi nadzora u Sjedinjenim Američkim Državama (*USA Freedom Act*) kojim su revidirane odredbe Zakona o ujedinjavanju i jačanju Amerike osiguravanjem odgovarajućih sredstava za presretanje i sprječavanje terorizma (*Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism – USA Patriot Act*) iz 2001. godine.

Sljedeći važan stručnjak je Edgar (2017), bivši službenik (pravnik) jedne od službi članica američke obavještajne zajednice koji je u svojoj knjizi pružio institucionalni, odnosno pravni pogled „iznutra“ na sve reforme koje su uslijedile nakon Snowdenovih otkrića. Edgar

se u svojem djelu ne bavi toliko specifičnim djelovanjem Snowdena, nego se fokusira na posljedice. Također, Edgar ističe preporuke koje se mogu usvojiti kako bi se poboljšale nužna transparentnost i zakonitost rada sigurnosno-obavještajnog aparata.

Coyne (2019) u svojem radu stavlja fokus na zaštitu osobnih podataka i istražuje utjecaj Snowdenovih otkrića na Europu, odnosno na praksu zaštite osobnih podataka i donošenje Opće uredbe o zaštiti osobnih podataka (GDPR) na razini Europske unije. Autorica ističe kako je Snowden uvelike utjecao na politiku i praksu zaštite osobnih podataka i uspostavljanja pravednih i transparentnih procedura koje su omogućile bolju zaštitu i sigurnost komunikacije građana u 21. stoljeću.

Ključno djelo koje objedinjuje radove o posljedicama Snowdenovih otkrića nastalo je pod uredničkim perom Goldfarba (2015). Riječ je o zborniku radova u kojem se nalazi sedam eseja relevantnih američkih stručnjaka i znanstvenika iz područja medija, prava i politologije poput Thomasa Blantona, Jona Millsa, Edwarda Wassermana, Hoddinga Cartera, Barryja Siegela i samog urednika Ronalda Goldfarba.

U kontekstu sigurnosno-obavještajnih praksi potrebno je spomenuti i relevantne stručnjake iz područja obavještajne etike koji su u svojim djelima obradili problematiku načina, svrhe i granica prikupljanja podataka, zaštite privatnosti i ostvarenja nacionalne sigurnosti. Skupini ključnih autora zasigurno pripada Jan Goldman, sveučilišni profesor i stručnjak s dugogodišnjim iskustvom rada u Obrambenoj obavještajnoj agenciji (*Defense Intelligence Agency* – DIA), autor brojnih knjiga i znanstvenih radova iz područja obavještajne etike. Naime, Goldman (2024) detaljno obrađuje problematiku etičnog prikupljanja obavještajnih podataka u kontekstu obavještajnog ciklusa (*Intelligence Cycle*).⁵ Zanimljivo je istaknuti da Goldman postavlja pitanje: može li prikupljanje obavještajnih podataka uopće biti etično?

Kada govorimo o istraživanju predmetne tematike na nacionalnoj razini, potrebno je istaknuti da ne postoji dostatan broj znanstvenih i stručnih studija u kojima je ozbiljno obrađena problematika Snowdena i njegovih otkrića, kako vezano uz posljedice na američkoj tako i na globalnoj i nacionalnoj razini.

U tom je kontekstu važno istaknuti izvorni znanstveni rad autorice Salaj (2017) koja govori upravo o refleksiji Snowdenovih otkrića u Europi i Republici Hrvatskoj, pri čemu sustavno analizira ključne studije slučaja na temelju nacionalnih zakonskih akata i dokumentacije Europskog suda za ljudska prava (ESLJP). Sljedeći autor je Kovačević (2014) koji se fokusira na određene objavljene dokumente u području američkih nacionalnih interesa u kibernetičkom prostoru te se periferno dotiče Snowdena.

Posljednji autori koje navodimo su Levak i Osterman (2017) koji se u poglavlju naslovljenom *Zaštita podataka* (1.2.) osvrću na ulogu i posljedice Snowdenovih otkrića na praksu zaštite osobnih podataka na razini Europske unije.

3. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA I EPISTEMOLOŠKA OGRANIČENJA

Rad je u metodološkom smislu koncipiran kao studija slučaja koja omogućuje dubinsku analizu pojedinačnog događaja kao reprezentativnog primjera šireg fenomena (Yin, 2018). Korištena

⁵ Obavještajni ciklus je proces koji vodi stvaranju obavještajnog uratka. Sastoji se od planiranja i upravljanja, prikupljanja, obrade, analize i diseminacije obavještajnog uratka.

je kvalitativna metoda analize sadržaja koja obuhvaća interpretaciju relevantnih znanstveno-stručnih radova, zakonodavnih akata i medijskih izvora kako bi se istražili institucionalni, etički i informacijsko-komunikacijski aspekti slučaja Snowden.

Kada govorimo o epistemološkim ograničenjima koja dovode u pitanje granice spoznaja, postoji nekoliko ključnih čimbenika. Prvo, ograničena je mogućnost provjere i pristupa primarnim izvorima, odnosno klasificiranim dokumentima kojima bi se uvelike rasvijetlili svi aspekti navedenog slučaja. Drugo, postoji ozbiljan izazov u kontekstu subjektivnosti interpretacije i konstrukciji značenja jer, u Snowdenovu slučaju, značenja njegova čina mogu se različito tumačiti, ovisno o političkom, etičkom i sigurnosnom okviru. Treće, postoji problem nemogućnosti generalizacije jer studija slučaja omogućuje razumijevanje jednog specifičnog slučaja, a nikako ne omogućuje generalizaciju zaključaka na ostale moguće oblike masovnog nadzora ili problematiku zviždača. Četvrto, masovnost medijskog praćenja i izvještavanja o slučaju Snowden dovela je do epistemološkog šuma. Navedeno znači da su brojne informacije interpretirane kroz optiku (uređivačku, ideološku, sigurnosnu, etičku itd.) pojedinih nacionalnih, regionalnih i globalnih medija.

U konačnici, rezultati istraživanja u analitičkom se smislu trebaju promatrati ne kao univerzalno primjenjivi zaključci, nego kao doprinos razumijevanju odnosa između nacionalne sigurnosti, građanskog nadzora nad radom sigurnosno-obavještajnih službi⁶ i prava na privatnost.

4. POSLJEDICE TERORISTIČKOG NAPADA 11. RUJNA 2001. I EVOLUCIJA INSTITUCIONALNIH OKVIRA ZA MASOVNI NADZOR

Odgovornost za napad 11. rujna 2001. preuzela je teroristička organizacija Al-Qaida koja je, prema službenim tumačenjima Nacionalne komisije za terorističke napade na SAD (*National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States*), postala glavno središte/baza za provođenje međunarodnog terorizma (9/11 Commission Report, 2004). Ključan cilj terorističkog napada bila je osveta za američku aktivnost na Bliskom istoku, pokušaj destabilizacije SAD-a i operacionalizacija političkog islamizma, odnosno fundamentalnih ideja Al-Qaide o strateškoj provedbi džihada na globalnoj razini.

U terorističkom napadu 11. rujna 2001. SAD-u je počinjena velika ljudska, materijalna, financijska, sigurnosna i politička šteta. Ukupno je poginulo 2977 osoba, a tisuće su teže ili lakše ozlijeđene (9/11 Memorial Museum, bez dat.). U napadu su uništena dva poslovna nebodera, tzv. blizanci (*World Trade Center*) te je oštećen dio Pentagona. Posljednji zrakoplov

⁶ Prema definiciji koju navode Born i Wills (2012: 6), nadzor je širok pojam koji se sastoji od nekoliko elemenata, počevši od *ex ante* nadzora, tekućeg praćenja, *ex poste* revizije, procjene i istrage. Nadzor se u širem smislu dijeli na stručni, parlamentarni, sudski i građanski. U užem smislu, podrazumijeva postojanje posebnih tijela zaduženih za provedbu nadzornih aktivnosti u svakoj od navedenih skupina u širem smislu. Tako, primjerice, postoje stručna tijela zadužena za unutarnji nadzor, parlamentarni odbori zaduženi za praćenje rada sigurnosno-obavještajnih službi, vijeća za građanski nadzor koja su sastavljena od predstavnika iz reda civilnog društva i sudske instance poput vrhovnog suda koji je zadužen za zakonitost postupanja sigurnosno-obavještajnih službi. Iako se u širem smislu može reći da u većini demokratskih zemalja postoje jednaki glavni koncepti nadzora, svaka zemlja ima posebno definirane institucionalne modele i mehanizme nadzora.

namjerno je ili nenamjerno srušen na području općine Somerset u državi Pennsylvaniji, pri čemu su život izgubili svi putnici u ojetom zrakoplovu.

Kao odgovor na teroristički napad, SAD je redefinirao postojeću sigurnosnu doktrinu donošenjem Zakona o domovinskoj sigurnosti 2002. (*Homeland Security Act*), što se temelji na *Uniting (and) Strengthening America (by) Providing Appropriate Tools Required (to) Intercept (and) Obstruct Terrorism*) (u slobodnom prijevodu: *Zakon o ujedinjavanju i jačanju Amerike osiguravanjem odgovarajućih sredstava za presretanje i sprječavanje terorizma*). Zakonom o domovinskoj sigurnosti drastično su se postrožile sigurnosne procedure, a osnovano je i Ministarstvo domovinske sigurnosti (*Department of Homeland Security*) koje je imalo zadaću nadgledati i koordinirati nacionalnu strategiju za zaštitu zemlje od terorizma te reagirati na buduće prijetnje i terorističke napade (*Homeland Security Act of 2002, 2002*). Osnivanje navedenog Ministarstva domovinske sigurnosti predstavlja najveću reorganizaciju savezne administracije još od osnivanja Ministarstva obrane 1947. godine.

Također, kao odgovor na terorizam SAD je 2001. usvojio Zakon o borbi protiv terorizma (*USA Patriot Act*) kojim su znatno proširene ovlasti sigurnosno-obavještajnih agencija, ponajprije u pogledu nadzora komunikacija, financijskih transakcija i graničnih kontrola (*USA Patriot Act, 2001*). NSA, kao nacionalna sigurnosna agencija u području SIGINT-a, dobila je proširene ovlasti u prikupljanju podataka u komunikacijskoj sferi. Iako su proširenja ovlasti bila opravdana kao nužnost za sprječavanje novih terorističkih napada, dogodio se izlazak iz kontroliranih uvjeta rada te su se, zbog otkrića Edwarda Snowdena, otvorila brojna pitanja zlouporaba i pretjeranog nadzora nad civilnim stanovništvom.

Zbog očitog propusta američke obavještajne zajednice u otkrivanju i sprječavanju terorističkog napada 11. rujna 2001., provedena je temeljita reforma obavještajne zajednice. Naime, 2004. donesen je Zakon o reformi obavještajnih službi i sprječavanju terorizma (*Intelligence Reform and Terrorism Prevention Act of 2004*) kojim je uspostavljen Ured direktora nacionalne obavještajne zajednice (*Director of National Intelligence – DNI*)⁷ radi jačanja interoperabilnosti, bolje razmjene operativnih podataka i učinkovitijeg odgovora na prijetnje i rizike za nacionalnu sigurnost. Ključna uloga DNI-ja odnosi se na koordinaciju rada svih agencija – sastavnica američke obavještajne zajednice te uspostavu zajedničkih standarda i propisa za prikupljanje, obradu i dostavu obavještajnih podataka (*Intelligence Reform and Terrorism Prevention Act of 2004*).

Shvaćajući globalnu pojavnost terorizma i sve složenije oblike djelovanja terorističkih organizacija koje su postale ozbiljan problem za nacionalnu sigurnost SAD-a, 2004. osnovan je Nacionalni centar za borbu protiv terorizma (*National Counterterrorism Center – NCTC*) kao središnja točka za analizu i procjenu obavještajnih podataka povezanih s terorizmom (*NCTC Primer, 2017*). Radi sigurnosnih provjera sumnjivih osoba/stranaca koji ulaze i izlaze iz SAD-a, u sklopu FBI-a osnovan je 2003. Centar za nadzor prijetnji (*Threat Screening Center*) kojemu je zadaća bila provesti centralizirano povezivanje podataka iz informacijskih sustava za sigurnosne provjere izradom Baze podataka o terorističkom nadzoru (*Terrorist Screening*

⁷ Novoosnovani Ured direktora nacionalne obavještajne zajednice (DNI) zamijenio je dotadašnji Ured središnje obavještajne zajednice (*Director of Central Intelligence – DCI*) na čijem je čelu bio direktor CIA-je, krovne službe članica američke obavještajne zajednice. Raspuštanje DCI-a jasno upućuje na stav američke administracije prema odgovornosti CIA-je te propustu u otkrivanju i sprječavanju terorističkog napada 11. rujna 2001. godine.

Database – TSDB). Tako je omogućena jedinstvena, brža i učinkovitija provjera svih osobnih podataka (FBI, Threat Screening Center, bez dat.). Štoviše, u sklopu FBI-a osnovani su Združeni protuteroristički istražni timovi (*Joint Terrorism Task Forces – JTTF*) kojima je cilj bio okupiti timove najboljih analitičara i stručnjaka za protuterorizam iz kaznenoprocenjskih tijela i agencija članica američke obavještajne zajednice (FBI, Joint Terrorism Task Forces, bez dat.).

Radi kažnjavanja počinitelja terorističkih napada i slanja oštre poruke svim terorističkim organizacijama koje žele naštetiti SAD-u, u siječnju 2002. na samom jugu Kube, u zaljevu Guantanamo, u sklopu američke mornaričke baze osnovan je kontroverzni zatvor *Guantanamo* kojemu je svrha bila rigorozno kažnjavanje svih pojedinaca za koje se u obavještajnim i protuterorističkim istragama otkrilo da su povezani s određenim terorističkim organizacijama, a posebice s Al-Qaidom.⁸ Do kraja 2002. ukupno su u *Guantanamo* pritvorene 632 osobe. Tijekom nekoliko godina, a počevši od 2002., ukupno je pritvoreno 779 osoba. Od 2002. do 2008. od ukupno 779 zatvorenika njih 530 pušteno je na slobodu (70%) ili su izručeni državama podrijetla (Somalija, Turska, Saudijska Arabija, Bosna i Hercegovina, Maroko itd.). Broj zatvorenika drastično se smanjio tek 2009., kada ih je u zatvorskom kampusu bilo 242. U siječnju 2009. američki predsjednik Barack Obama donio je Izvršnu uredbu kojom je naloženo zatvaranje *Guantanamo* u roku od godinu dana od dana donošenja Izvršne uredbe (Final Report Guantanamo Review Task Force, Department of Justice, 2010).

U paketu odgovora SAD-a na teroristički akt planirana je i provedena vojna invazija na Afganistan radi uništenja ključnih terorističkih uporišta, razbijanja Al-Qaide i fizičke eliminacije Osame Bin Ladena te ostalih stratega i planera terorističkog napada 11. rujna 2001. godine. Američka invazija na Afganistan izravno je proizašla iz tzv. Busheve doktrine koja predstavlja skup načela i smjernica američke vanjske politike formaliziranih nakon terorističkog napada 11. rujna 2001. godine. Busheva doktrina operacionalizirana je Nacionalnom strategijom sigurnosti SAD-a (*The National Security Strategy United States of America*) koja je donesena u rujnu 2002. godine. Temeljna načela Busheve doktrine odnose se na davanje legitimiteta primjeni sile na međunarodnoj razini, odnosno na doktrinarno opravdavanje preventivnog vojnog udara na sve države koje, prema procjeni američkih vlasti, mogu razviti oružje za masovno uništenje ili surađivati s teroristima radi ugrožavanja SAD-a. Osim kinetičkog djelovanja, doktrina u političkom smislu uvodi jasnu podjelu država na one koje podržavaju SAD i borbu protiv terorizma i na one koje to ne rade. Također, u paketu mjera protiv terorizma navodi se moguća primjena političkih, diplomatskih i ekonomskih mjera/sankcija protiv država i autoritarnih režima koji podržavaju terorizam (The Bush Doctrine, 2002).

Važno je naglasiti da je teroristički napad 11. rujna 2001. rezultat propusta pravodobnog prepoznavanja i sprječavanja napada, čime su se produbile rasprave o učinkovitosti američkog sigurnosno-obavještajnog aparata, međuagencijskoj koordinaciji te granici između privatnosti pojedinca i sigurnosti. Posljedična reorganizacija američkog sigurnosnog sustava osnivanjem Ministarstva domovinske sigurnosti, kao i promjene u radu CIA-je i FBI-a postale su okosnica novog sigurnosnog modela s izravnim utjecajem na gospodarstvo, i to povećanjem državnih troškova za sigurnost, regulaciju i nadzor.

⁸ Zatvor je smješten na navedenoj lokaciji kako bi bio u sivoj zoni, odnosno izvan nadležnosti američkog pravosudnog sustava. Iako je američka administracija smatrala da će se odabirom navedene lokacije izbjeći sudski procesi jer SAD ne polaže pravo suvereniteta na tlu Kube, Vrhovni je sud SAD-a u predmetu *Rasul v. Bush*, 542 U. S. 466 (2004) iz 2004. izričito ustvrdio da ustavna zaštita vrijedi i na području Guantanamo (Rasul v. Bush, 542 U. S. 466 ((2004)), 2004).

5. REAKCIJA DRŽAVNOG VRHA I OBAVJEŠTAJNE ZAJEDNICE NA RAZOTKRIVANJA EDWARDA SNOWDENA

U lipnju 2013. bivši djelatnik NSA-e Edward Snowden javnosti je dostavio na tisuće povjerljivih dokumenata kojima je razotkriven opseg tajnih programa masovnog nadzora u SAD-u i svijetu. Prema izvještajima poznatog britanskog dnevnog lista *The Guardian*, evidentirano je da je NSA provodila masovno prikupljanje telekomunikacijskih podataka (metapodataka telefonskih poziva) milijuna američkih građana. Među ostalim, otkriven je i tajni softverski program prikupljanja podataka putem praćenja signala komunikacijske prirode⁹ (*United States surveillance program*) kodnog imena PRISM,¹⁰ kojim su NSA i Centar za komunikacije Velike Britanije (*Government Communications Headquarters – GCHQ*) imali pristup podacima najvećih internetskih kompanija poput *Googlea* i *Facebooka*. Naime, dokumenti su skrenuli pozornost na to da su američke sigurnosno-obavještajne službe probile uobičajene enkripcijske standarde na internetu, čime je narušena sigurnost, tj. tajnost komunikacija šire javnosti. Štoviše, Snowden je razotkrio i globalni doseg masovnog nadzora NSA-e, uključujući i prisluškivanje komunikacija trideset i pet svjetskih lidera pa je tako, primjerice, otkriveno prisluškivanje njemačke kancelarke Angele Merkel (*Guardian and Washington Post win Pulitzer prize for NSA revelations, 2014*).

Važno je naglasiti da su Snowdenova otkrića pružila konkretne dokaze o široko rasprostranjenom i sustavnom masovnom nadzoru koji je nastao pod krinkom zaštite nacionalne sigurnosti te se odvijao uz minimalan ili nikakav nadzor. Uz to, unutarnji nadzor i donositelji političkih odluka očito su postavljene ciljeve prešutno odobravali, a sve radi neometanog prikupljanja informacija važnih za nacionalnu sigurnost.

Snowden je svoja otkrića i osobni život predstavio u knjizi *Permanent Record* koja je objavljena 2019. u izdanju britanske izdavačke kuće Macmillan u Londonu. Riječ je o opsežnoj studiji, odnosno autobiografskim memoarima podijeljenim na četiri dijela. U prvom Snowden govori o svojem djetinjstvu, u drugom o početku i tijeku rada u sigurnosno-obavještajnom sustavu, u trećem o osobnim dilemama, strahovima i motivaciji da preda tajnu dokumentaciju novinarima, a četvrti, pak, dio tematizira njegov život u egzilu, tj. bijeg u Hong Kong te život u Rusiji.

Kao što je navedeno na početku rada, reakcija državnog vrha i sigurnosno-obavještajnog sustava na navedena razotkrivanja bila je dvojaka. Naime, Snowden je istodobno kazneno gonjen pod optužbama za špijunažu i nezakonito dijeljenje tajnih dokumenata, čime je ozbiljno ugrožena nacionalna sigurnost te su uloženi golemi naponi da se tim razotkrivanjima umanjí istinska vrijednost. Primjerice, tadašnji direktor NSA-e Keith B. Alexander u javnom je saslušanju pred američkim Kongresom branio program tajnog prikupljanja podataka ističući da je sustav ograničen, usmjeren na ciljeve i podložan strogom nadzoru. Također, Alexander je istaknuo da je s pomoću navedenog programa PRISM spriječeno više od pedeset planiranih terorističkih napada na SAD. Osim toga, istaknuto je kako se prikupljeni podaci koriste isključivo za sprječavanje terorističkih napada te da postoje razrađeni interni sustavi za sprječavanje zlouporaba (*NSA chief claims ‘focused’ surveillance disrupted more than 50 terror plots, 2013*).

⁹ Signalno ili elektroničko izviđanje (SIGINT).

¹⁰ PRISM je poznat i kao SIGAD US-984XN (*PRISM/US-984XN Overview, 2013*).

Naposljetku, državni vrh i sigurnosno-obavještajni sustav u cjelini reagirali su defenzivno, aktivno negirajući kršenje zakona i navodeći da je program tajnog prikupljanja podataka ključan za nacionalnu sigurnost i američke građane, pri čemu su ljudska prava i osobne slobode namjerno marginalizirani.

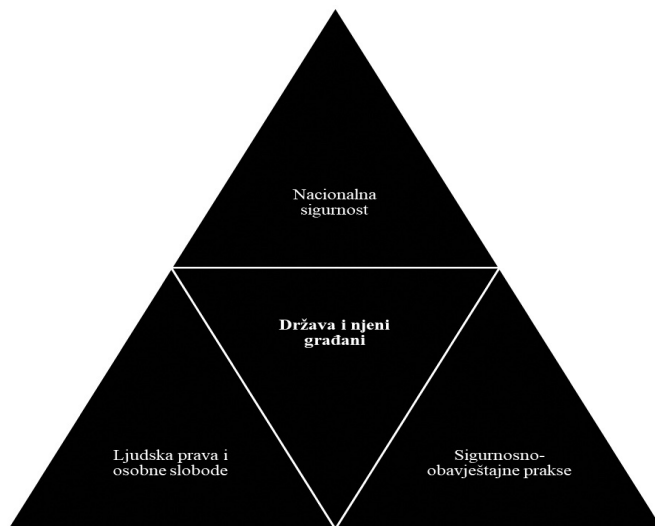
Međutim, iako je državni vrh pokušao provesti medijski pritisak i umanjiti Snowdenova otkrića, reakcija dijela javnosti, velikog dijela medija i dijela političara bila je iznimno ofenzivna, što je izravno dovelo do priznanja potrebe za reformama sigurnosno-obavještajnog sustava. Iako je prvotno zauzimao obrambeni stav, tadašnji američki predsjednik Barack Obama – zbog pritiska javnosti i radi zaštite vlastite političke reputacije – s vremenom je počeo isticati nužnost rasprave o međudnosu sigurnosti, ljudskih prava i osobnih sloboda. Ključno je navesti da je najavio niz reformi nadzornih programa, pri čemu je istaknuta nužnost prekida prakse masovnog pohranjivanja telefonskih metapodataka građana.¹¹ Također, predložena je reforma Suda SAD-a za nadzor stranih obavještajnih službi (*Foreign Intelligence Surveillance Court – FISC*) putem uvođenja nezavisnih pravnih savjetnika koji bi u sudskim procesima od sigurnosne važnosti zastupali stranu privatnosti. Nadalje, najavljena su jamstva zaštite ljudskih prava svih osoba koje mogu biti predmet sigurnosno-obavještajne obrade (Obama presents NSA reforms with plan to end government storage of call data, 2014).

Nadalje, dugogodišnji pritisak javnosti rezultirao je donošenjem zakona kojim bi se ograničile ovlasti sigurnosno-obavještajnih službi u području prikupljanja, obrade i pohranjivanja podataka građana. Naime, u lipnju 2015. donesen je *USA Freedom Act* kojim je reformiran pristup masovnom prikupljanju podataka (engl. *bulk*) od sigurnosnog-obavještajnog interesa. Utemeljen je na odredbama *Patriot Acta* koji je nastao kao reakcija na teroristički napad 11. rujna 2001. godine. Važna izmjena odnosila se na zabranu masovnog prikupljanja podataka o komunikacijama građana bez konkretnog opravdanja. Osim toga, propisan je i proširen model nadzora nad radom sigurnosno-obavještajnih službi te je povećana razina transparentnosti uvođenjem obveze javnog objavljivanja sudskih odluka FISC-a (*USA Freedom Act*, 2015).

Važno je naglasiti da su institucionalno-reformski potezi američke administracije izravno uputili na to da je američki sigurnosno-obavještajni sustav uistinu prekoračio ovlasti te da su bitno narušena ljudska prava i građanske slobode.

Snowdenova otkrića pridonijela su počecima ozbiljnog problematiziranja granica državne moći u digitalnom dobu. Poseban fokus u znanstvenim i stručnim raspravama stavljen je na granicu između državne moći, ostvarenja sigurnosti, ljudskih prava i osobnih sloboda (vidi sliku 1).

¹¹ Telefonske metapodatke pohranjivali bi pružatelji telekomunikacijskih usluga, a pristup njima bio bi moguć jedino na temelju sudskog naloga.

Slika 1: Prikaz odnosa nacionalne sigurnosti, ljudskih prava i sloboda te sigurnosno-obavještajnih praksi. Izvor: Autor

6. ULOGA MEDIJA KAO POSREDNIKA

Uloga medija kao posrednika između Edwarda Snowdena i američke i globalne javnosti bila je ključna u cijelom procesu razotkrivanja. Za razliku od brojnih prijašnjih slučajeva curenja tajnih podataka gdje su pojedinci objavljivali informacije, Snowden je odlučio obratiti se u tajnosti iskusnim novinarima, želeći pritom da informacije budu odgovorno predstavljene javnosti s učinkom koji može imati globalne razmjere. Ključni medijski akteri bili su novinar *Guardiana* Glenn Greenwald i dokumentaristica Laura Poitras. Naime, Snowden je putem šifrirane komunikacije stupio u kontakt s navedenim osobama te tražio susret kako bi predao svu tajnu dokumentaciju. Susret se u konačnici dogodio u lipnju 2013. u Hong Kongu (How Edward Snowden led journalist and film-maker to reveal NSA secrets, 2013). Greenwald i Poitras tom su prilikom intervjuirali Snowdena te je objavljena videosnimka razgovora na službenom *YouTube* kanalu *Guardiana* (The Guardian, NSA whistleblower Edward Snowden: „I don't want to live in a society that does these sort of things“, 2013).

Prvi članci utemeljeni na Snowdenovim otkrićima objavljeni su u britanskom listu *The Guardian* i američkom listu *Washington Post* u lipnju 2013. godine. Navedeni članci bili su udarna tema u brojnim medijima diljem svijeta. U sljedećim su mjesecima navedeni mediji nastavili objavljivati podatke o programu masovnog nadzora PRISM te o alatu XKeyscore koji je u stvarnom vremenu omogućavao prikupljanje podataka iz internetskih pretraživača i baza podataka (primjerice *Google*, *Facebook*). Također, u javnost su procurili podaci o NSA-inu prisluškivanju trideset i pet vodećih svjetskih državnika.

Snowdenov pristup temeljio se na nekoliko ključnih čimbenika. Prvo, novinske kuće koje je odabrao predstavljaju korpus relevantnih medija koji imaju globalni učinak i kojima čitatelji vjeruju. Drugo, objavljivanjem podataka u ozbiljnim medijima koji su proučili, analizirali i

procesno-pravno kontekstualizirali podatke iz dokumentacije osigurane su vjerodostojnost i pravna sigurnost objavljenih informacija. Treće, umanjen je rizik za nacionalnu sigurnost jer nisu objavljeni osjetljivi podaci koji mogu ozbiljno naštetiti državi i pojedincima, a od kojih javnost nema koristi (Guardian and Washington Post win Pulitzer prize for NSA revelations, 2014).

Iako je uloga medija postala središnja tema demokratskog diskursa, dio američke vlade i medija naklonjenih vlasti smatrao je objavljivanje tajnih podataka neprijateljskim činom veleizdaje, ugrozom nacionalne sigurnosti i nezakonitom trgovinom informacijama. Navedena polarizacija između medija i dijela vlasti dovela je do ozbiljnog sukoba koji je imao snažne posljedice na demokratske društvene procese. Naime, mediji su s jedne strane zastupali stav da je njihova dužnost obavijestiti javnost o tajnim programima kojima se narušavaju ljudska prava i osobne slobode građana, dok je s druge strane vlast u početnim fazama razotkrivanja provodila golem pritisak da se obustavi daljnje objavljivanje podataka. Unatoč brojnim pritiscima na *Guardian* i *Washington Post*, nastavilo se objavljivanje podataka koje je rezultiralo međunarodnim priznanjem – Pulitzerovom nagradom 2014. godine (Guardian and Washington Post win Pulitzer prize for NSA revelations, 2014).

Navedena nagrada simbolički je označila vitalnu ulogu slobodnih medija kao posrednika i zaštitnika običnih građana koji imaju pravo na informacije. Također, u medijima se otvorilo stručno pitanje učinkovitosti internog nadzora koji se odvija samostalno u sklopu institucionalno propisanih mehanizama rada sigurnosno-obavještajnih službi. Navedeno nije samo utjecalo na američki sustav nadzora nad radom sigurnosno-obavještajnih službi, nego i na brojne sustave nadzora u državama diljem svijeta, a posebice u zemljama članicama Europske unije (EU). Osim toga, Snowdenova otkrića u bitnome su legitimizirala položaj i ulogu zviždača u demokratskim društvima.

7. POSLJEDICE RAZOTKRIVANJA I INTERPRETACIJA SNOWDENOVA SLUČAJA NA TEMELJU TEORIJSKIH KONCEPATA

Kada govorimo o posljedicama razotkrivanja, treba naglasiti da se dogodila refleksija na nekoliko razina, od zakonodavne, institucionalne, političke pa sve do diplomatske. Također, znatan utjecaj zabilježen je i u sferi politike zaštite osobnih podataka, tehnološke prakse i opće društvene svijesti.

Kao što smo naveli, u zakonodavnom i institucionalnom smislu došlo je do promjene paradigme i odnosa prema procesima unutar sigurnosno-obavještajnog sustava. Ponajprije je u zakonodavnom smislu definirano i ograničeno pitanje prikupljanja telefonskih metapodataka putem zakona – *USA Freedom Act*. Također, uvedena je zavidna razina transparentnosti FISC-a kao sudskog i nadzornog tijela.

Usporedno s navedenim promjenama, došlo je i do institucionalne prilagodbe sigurnosno-obavještajnog sustava pri čemu je naglasak stavljen na zaštitu privatnosti i praćenje zakonitosti rada programa za prikupljanje podataka. Tako je 2014. Nadzorni odbor za praćenje privatnosti i civilnih sloboda (*Privacy and Civil Liberties Oversight Board* – PCLOB) zaključio kako program masovnog nadzora PRISM ima preširoko područje djelovanja u odnosu na rezultate u sprječavanju terorizma. Također, s aspekta zakonskih ovlasti, zaključeno je da je riječ o ilegalnom programu (German, 2013).

Navedena razotkrivanja snažno su utjecala i na politički te diplomatski položaj SAD-a u svijetu, posebice u odnosu na države za koje se u Snowdenovim dokumentima uspostavilo da su bile meta masovnog nadzora (primjerice Brazil, Njemačka, Francuska). Kada je riječ o EU, Snowdenova razotkrivanja dovela su do uvođenja stroge Opće uredbe o zaštiti osobnih podataka (GDPR) koja je usvojena 2016. godine. Iako se u Europskom parlamentu puno prije počelo raspravljati o zaštiti osobnih podataka, Snowdenova razotkrivanja popraćena snažnim medijskim pritiskom dovela su do ubrzavanja cijelog procesa i strožih procedura (Rossi, 2018). Strože procedure prikupljanja osobnih podataka nisu se odnosile samo na sigurnosno-obavještajni aparat, nego i na tehnološke kompanije poput *Googlea*, *Applea*, *Microsofta* i sl. Proces zaključavanja podataka na pametnim telefonima počeo je 2014., a uveden je i HTTPS protokol za šifriranu komunikaciju kojim su zaštićene internetske stranice.

Iako su tehničke, institucionalne i proceduralne promjene zauzele važno mjesto, dogodila se snažna promjena društvene svijesti i ponašanja građana u odnosu na sigurnost i državu. Pad povjerenja u državne institucije i sigurnosno-obavještajni sustav nije zabilježen samo u SAD-u, nego i u brojnim drugim državama svijeta gdje su građani refleksivno, potaknuti Snowdenovim razotkrivanjima, počeli sumnjati u sigurnosno-obavještajni sustav. Tako je nakon 2013. znatno porasla upotreba kriptiranih komunikacijskih sustava, pretraživača za anonimno surfanje, VPN servisa i sl. Zanimljivo je istaknuti kako je empirijskom studijom iz 2016. skrenuta pozornost na zapanjujuće rezultate koji svjedoče o naglom rastu straha od pretraživanja „osjetljivih“ pojmova na internetu. Naime, praćenjem posjećenosti uobičajenih enciklopedijskih stranica poput *Wikipedije*, uočeno je da su pojmovi poput terorizma, terora, samoubilačkih bombaških napada i sl. uvelike opali u pretraživanjima, i to za 20 do 30% (Menn, 2016).

U konačnici, činjenica je da se Snowden i dalje nalazi pod teškim kaznenim optužbama te da je nastavio živjeti u Rusiji.¹² Njegov nerazriješeni status postavlja brojna pitanja, a jedno je: kako uspostaviti ravnotežu između zaštite nacionalne sigurnosti i zaštite prava pojedinaca (kolokvijalno poznatih kao zviždača) koji razotkriju zlouporabe sigurnosno-obavještajnih službi?

Naime, problem zviždača u državnim službama zauzima važno mjesto u problematici zaštite ljudskih prava i sloboda, posebice u zatvorenim sustavima poput sigurnosno-obavještajnog.

Snowdenov slučaj može se tumačiti kroz nekoliko teorijskih optika navedenih u uvodnom dijelu rada. Smještanje Snowdenova slučaja u navedene teorijske okvire omogućuje objašnjavanje širih implikacija masovnog nadzora i uloge medija u suvremenom društvu. Naime, Foucaultov koncept panoptikona pokazuje se izrazito primjenjivim jer digitalni nadzor koji je Snowden razotkrio stvara panoptički učinak. Građani nisu sigurni promatra li ih država, ali svijest o mogućem nadzoru oblikuje njihovo ponašanje. Primjerice, empirijska istraživanja (Menn, 2016) pokazala su da su građani, nakon Snowdenovih otkrića, uvelike

¹² U ovome dijelu otvara se problematika Snowdenova odnosa s ruskom obavještajnom zajednicom. Valja istaknuti da je mu je Ruska Federacija na početku odobrila privremeni azil, a potom i stalni boravak na teritoriju Ruske Federacije. Štoviše, Snowden je 2022. dobio rusko državljanstvo i putovnicu (Edward Snowden gets Russian passport after swearing oath of allegiance, 2022). Iako ne postoje javno dostupni dokazi koji bi potvrdili da je bio u nekom obliku suradništva (dvojna kombinacija ili sl.) s ruskim sigurnosno-obavještajnim službama, mogu se iznijeti samo spekulaciju da je za navedenu „uslugu“ dobivanja državljanstva morao zasigurno pružiti određena saznanja ruskoj obavještajnoj zajednici. Osim toga, Rusija je Snowdena uvelike kapitalizirala u političkom smislu kako bi naštetila američkoj vlasti i njezinu sigurnosno-obavještajnom sustavu.

smanjili pretraživanje „osjetljivih“ pojmova na internetu. To jasno potvrđuje Foucaultovu tezu o internalizaciji nadzora i samodiscipliniranju subjekata (građana) (Foucault, 1995; Lyon, 2015).

Nadalje, Habermasov koncept javne sfere očituje se u tome što su određeni mediji otvorili prostor za globalnu raspravu o legitimnosti sigurnosno-obavještajnih praksi. Objavljivanje dokumenata, praćeno javnim debatama u parlamentima na razini Europske unije i američkog Kongresa, skrenulo je pozornost na to da mediji djeluju kao kanal za artikuliranje građanskih interesa nasuprot državnoj moći (Habermas, 1989; Hintz, Brown, 2017). Međutim, ujedno se pokazalo i ograničenje javne sfere jer su mnogi mediji, posebno oni bliski vladi i državnom narativu, u početku zauzimali defenzivan stav i time reproducirali službeni diskurs o nužnosti nadzora.

Iz perspektive teorije zviždača Snowden je primjer „organizacijskog disidenta“ koji je javno izložio nepravilnosti sustava i time potaknuo globalnu raspravu o demokratskoj kontroli sigurnosnih aparata. Njegov čin jasno upućuje na dvosjekli mač zviždača, s jedne strane pridonosi javnom interesu i zaštiti građana, a s druge pojedinac ostaje pravno i egzistencijalno ugrožen. Ključno pitanje koje se odnosi na problematiku ovog slučaja postavili smo već prije u tekstu i sada ga naglašavamo.

Zaključno, suvremeni trendovi potvrđuju Zuboffovu tezu o „kapitalizmu nadzora“ gdje se logika nadzora ne zadržava samo na državnim institucijama, nego se širi i na tehnološke korporacije koje razvijaju algoritme za profiliranje i prediktivnu analitiku korisnika (Zuboff, 2019; Andrejevic, 2020). Tako se granica između nacionalne sigurnosti i komercijalnog interesa briše, a pitanje demokratskog nadzora postaje znatno složenije.

8. ZAKLJUČAK

Snowdenov slučaj globalno je osvijestio činjenicu da se nacionalna sigurnost u 21. stoljeću promatra kroz četverodimenzionalnu prizmu sigurnosti, ljudskih prava i osobnih sloboda te sigurnosno-obavještajnih praksi. Sve tri prizme nisu u antagonizmu, nego su međusobno povezane i prožete u kontekstu demokratskih procedura i normi koje se temelje na suradnji, povjerenju i radu za opće dobro. Studija slučaja Snowdena pruža analitički okvir za razumijevanje navedenog međuodnosa u digitalnom dobu. Navedena ograničenja u istraživanju proizlaze iz sekundarne interpretacije, odnosno oslanjanja na sekundarne izvore i ograničeni fundus izvora NSA-e i ostalih državnih institucija.

Institucionalne promjene, reformski napredak te promjena paradigme i pristupa sigurnosno-obavještajnim praksama rezultat je napora ne samo Snowdena kao zviždača, nego i pritiska američke i svjetske javnosti te medija koji su se u konkretnom slučaju etablirali kao personifikacija odgovornosti, kontrole i zaštite građana. Studija slučaja Snowdena ostala je zabilježena kao početak nove ere u području zaštite osobnih podataka, prava građana na pristup informacijama i medijskih sloboda u kontekstu izvještavanja o „osjetljivim“ temama iz sfere nacionalne sigurnosti važnim za svakoga građanina demokratskog društva u 21. stoljeću.

Studija slučaja Snowdena pruža analitički okvir za razumijevanje navedenog međuodnosa u digitalnom dobu. Navedena ograničenja u istraživanju proizlaze iz sekundarne interpretacije, odnosno oslanjanja na sekundarne izvore i ograničeni fundus izvora NSA-e i ostalih američkih državnih tijela.

Unatoč tomu što su Snowdenova otkrića dovela do snažnih institucionalnih i zakonskih reformi, postoji ozbiljna opasnost od novih, sofisticiranih oblika masovnog nadzora u digitalnom dobu pri čemu transparentnost i građanski nadzor u bitnome ostaju ograničeni (Zuboff, 2019). Time se otvara pitanje dugoročnog postizanja ravnoteže između tehnološkog razvoja, sigurnosnih zahtjeva i učinkovite demokratske kontrole nad radom sigurnosno-obavještajnog sustava.

LITERATURA

Knjige, znanstvena i stručna literatura, prezentacije

1. Andrejević, M. (2020). *Automated Media*, New York: Routledge.
2. Born, H, Wills, A. (2012). *Nadzor nad obavještajnim službama*, DCAF: Geneva Centre for Security Sector Governance.
3. Coyne, H. (2019). *The untold story of Edward Snowden's impact on the GDPR*, The Cyber Defense Review, 4(2), 65–79.
4. E. J. Snowden (2019). *Permanent Record*, London: Macmillan.
5. Edgar, H. Timothy (2017). *Beyond Snowden: Privacy, Mass Surveillance, and the Struggle to Reform the NSA*, SAD: Brookings Institution Press.
6. Fidler, D. P. (ur.). (2015). *The Snowden Reader*, Indiana University Press.
7. Foucault, M. (1995). *Discipline and Punish: The birth of the prison*, New York: Vintage Books.
8. Goldfarb, R. (ur.). (2015). *After Snowden: Privacy, Secrecy, and Security in the Information Age*. SAD: Thomas Dunne Books.
9. Goldman, J. (2024). *Ethical Espionage: Ethics and the Intelligence Cycle*, SAD: Lynne Rienner Publishers.
10. Habermas, J. (1991). *The structural transformation of the public sphere*, Cambridge: MIT press.
11. Hintz, A., Brown, I. (2017). *Enabling digital citizenship? The reshaping of surveillance policy after Snowden*, International Journal of Communication 11, 782–801.
12. Kovačević, B. (2014). *Američko javno-privatno partnerstvo i cyber sigurnost*, Politička misao, 51 (3), 76–100.
13. Levak, J. i Osterman, D. (2017). *Zaštita, zadržavanje i razmjena podataka kojima se koriste tijela za provedbu zakonodavstva te moguća tehnička rješenja vezana uz zadržavanje podataka nakon poništenja Direktive za zadržavanje podataka presudama Suda Europske unije*, Policija i sigurnost, 26 (4/2017), 342–364.
14. Lewis, D., Vandekerckhove, W. (ur.) 2015. *Developments in whistleblowing research 2015.*, London International Whistleblowing Research Network.
15. Lyon, D. (2014). *Surveillance, Snowden, and Big Data: Capacities, consequences, critique*, Big Data & Society, 1(2).
16. Lyon, D. (2015). *Surveillance after Snowden*, Cambridge: Polity Press.
17. Munro, I., Kenny, K. (2023). *Whistleblower as activist and exile: The case of Edward Snowden*, Organization, 31(6), 994–1008.

18. Rossi, A. (2018). *How the Snowden revelations saved the EU General Data Protection Regulation*, *The International Spectator*, 53(4), 95–111.
19. Salaj, Z. (2017). *Međunarodnopravne implikacije masovnog nadzora elektroničkih komunikacija u kontekstu ljudskih prava, s posebnim osvrtom na sigurnosno-obavještajni sustav u Republici Hrvatskoj*, *Zagrebačka pravna revija*, 6 (1), 15–40.
20. Weaver, R. L. (2024). *Privacy in an Age of Cybersurveillance*, *Public Governance, Administration and Finances Law Review* 9 (1), 21–35.
21. Wizner, B. (2017). *What Changed After Snowden? A U.S. Perspective*, *International Journal of Communication* 11(2017), 897–901.
22. Yin, R. K. (2018). *Case Study Research and Applications: Design and Methods (6th ed.)*, Thousand Oaks, CA: Sage.
23. Zuboff, S. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*, New York: PublicAffairs.

Propisi i izvješća

24. Financial Crimes Enforcement Network (bez dat.). USA PATRIOT Act. U.S. Department of the Treasury (pristupljeno 4. 6. 2025.).
<https://www.fincen.gov/resources/statutes-regulations/usa-patriot-act>
25. Guantanamo Review Task Force (2010). Final report. U.S. Department of Justice. (pristupljeno 27. 5. 2025.).
<https://www.justice.gov/sites/default/files/ag/legacy/2010/06/02/guantanamo-review-final-report.pdf>
26. Homeland Security Act of 2002, Pub. L. No. 107–296, 116 Stat. 2135 (2002). (pristupljeno 5. 6. 2025.).
https://www.dhs.gov/sites/default/files/2023-11/03_0116_hr_5005_enr.pdf
27. Intelligence Reform and Terrorism Prevention Act of 2004, Pub. L. No. 108–458, 118 Stat. 3638 (2004). (pristupljeno 6. 6. 2025.).
<https://www.congress.gov/bill/108th-congress/senate-bill/2845>
28. Makinen, G. (2002). *The Economic Effects of 9/11: A Retrospective Assessment*. Congressional Research Service (CRS) Report (pristupljeno 8. 6. 2025.).
<https://www.congress.gov/crs-product/RL31617>
29. National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States (2004). *The 9/11 Commission report: Final report of the National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States*.
30. Office of the Director of National Intelligence. (n.d.). NCTC primer. National Counterterrorism Center (pristupljeno 6. 6. 2025.).
https://www.dni.gov/files/NCTC/documents/features_documents/NCTC-Primer_FINAL.pdf

Internetski izvori

31. Ackerman, S. (2013, 19. lipnja). *NSA chief claims “focused” surveillance disrupted more than 50 terror plots. The Guardian.* <https://www.theguardian.com/world/2013/jun/18/nsa-surveillance-limited-focused-hearing-theguardian.com>
32. Ackerman, S., Roberts, D. (2014, 17. siječnja). *Obama presents NSA reforms with plan to end government storage of call data. The Guardian.* <https://www.theguardian.com/world/2014/jan/17/obama-nsa-reforms-end-storage-americans-call-data-theguardian.com>
33. Carnegie Endowment for International Peace. (2002, October 7). *The Bush Doctrine.* Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org/posts/2002/10/the-bush-doctrine?lang=en>
34. DCI, 11 September 2001 Hijackers (2002). https://web.archive.org/web/20100324195110/https://www.cia.gov/newsinformation/speeches-testimony/2002/DCI_18_June_testimony_new.pdf
35. Federal Bureau of Investigation (bez dat.). *Threat Screening Center.* (pristupljeno 6. 6. 2025.) <https://www.fbi.gov/investigate/terrorism/tsc>
36. Federal Bureau of Investigation (bez dat.). *Joint Terrorism Task Forces.* (pristupljeno 6. 6. 2025.) <https://www.fbi.gov/investigate/terrorism/joint-terrorism-task-forces>
37. German, M. (2013, 2. kolovoza). *Edward Snowden is a whistleblower.* American Civil Liberties Union. <https://www.aclu.org/news/national-security/edward-snowden-whistleblower-aclu.org>
38. Greenslade, R. (2013, 19. kolovoza). *How Edward Snowden led journalist and film-maker to reveal NSA secrets. The Guardian.* <https://www.theguardian.com/world/2013/aug/19/edward-snowden-nsa-secrets-glenn-greenwald-laura-poitras-theguardian.com>
39. Menn, J. (2016, 27. travnja). *Traffic to Wikipedia terrorism entries plunged after Snowden revelations, study finds. Reuters.* <https://www.reuters.com/article/us-wikipedia-usage/traffic-to-wikipedia-terrorism-entries-plunged-after-snowden-revelations-study-finds-idUSKCN0XO080-reuters.com>
40. National Security Agency. (2013, travanj). *PRISM/US-984XN overview* (PowerPoint slajdovi). The National Security Archive. <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB436/docs/EBB-055.pdf> nsarchive2.gwu.edu
41. Pilkington, E. (2014, 14. travnja). *Guardian and Washington Post win Pulitzer prize for NSA revelations. The Guardian.* <https://www.theguardian.com/media/2014/apr/14/guardian-washington-post-pulitzer-nsa-revelations-theguardian.com>
42. *Rasul v. Bush*, 542 U.S. 466 (2004). U.S. Supreme Court. <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/542/466/>
43. Roth, A. (2022, 2. prosinca). *Edward Snowden gets Russian passport after swearing oath of allegiance. The Guardian.* <https://www.theguardian.com/us-news/2022/dec/02/edward-snowden-gets-russian-passport-after-swearing-oath-of-allegiance>
44. The 9/11 Memorial & Museum, Commemoration., <https://www.911memorial.org/connect/commemoration>

45. The Guardian. (2013, 9. srpnja). NSA whistleblower Edward Snowden: 'I don't want to live in a society that does these sort of things' (video). <https://www.youtube.com/watch?v=0hLjuVyIIrs>
46. Tko su zviždači? Transparency International Hrvatska. <https://transparency.hr/hr/antikorupcija-detalji/tko-su-zvizardaci-416>.
47. U.S. House of Representatives, Committee on the Judiciary. (2015, 30. travnja). *House Judiciary Committee overwhelmingly approves USA Freedom Act* [Priopćenje za javnost]. <https://judiciary.house.gov/usa-freedom-act>

Abstract

Ante Batistić*, Marin Galić**

Edward Snowden and the Revelations on Mass Surveillance: Personal Data Protection, Security-Intelligence Practices, and the Role of the Media in the United States

In this paper, conceived as a case study, the author problematizes the role of Edward Snowden in the context of revelations concerning mass surveillance in the United States (US), seeking to clarify the impact of these disclosures on the procedural-institutional and ethical dimensions of personal data protection, intelligence practices in the domain of data collection and processing, and the role of the media in democratic societies through the lens of the concept of civic oversight of intelligence services and the right of access to information. The research methodological framework is based on a case study and a qualitative content analysis of relevant scholarly and professional papers, as well as legislative and media sources. The revelations regarding mass surveillance conducted by the security agency primarily responsible for the technical collection of data through communication and non-communication signals—the National Security Agency (NSA)—provoked strong reactions, initially from the media and the wider American and global public, and subsequently from the state administration and the leadership of intelligence services themselves. The response of the state apparatus to these events was twofold. In addition to the prosecution of Snowden and attempts to diminish the significance of his disclosures to protect the NSA and the broader American intelligence system, the leadership of the intelligence apparatus was compelled to confront reforms and new paradigms concerning the relationship between democracy, the respect for human rights and personal freedoms, and the pursuit of national security.

Keywords: United States of America, Edward Snowden, personal data protection, security-intelligence practice, NSA, media.

* Ante Batistić, Mag. Hist. et Int. Rel., Dr. Franjo Tuđman Defense and Security University, Zagreb, Croatia.

** Assistant Professor Marin Galić, PhD, University North, Koprivnica, Republic of Croatia.